

І.А. Пантелєєва

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, Україна

СПАРТАНСЬКИЙ ТРАДИЦІОНАЛІЗМ ПУБЛІЧНОЇ КУЛЬТУРИ (історико-філософський аналіз)

У статті наведено історико-філософський аналіз культури публічного «слова» одного з ведучих полісів Стародавньої Греції – Спарти. Доведено, що будь-яка публічна соціальна діяльність мешканця Спарти регламентувалася традиціоналізмом давніх законів. Наочно показано, що політичний лад, що визначає характер соціального життя спартанця, задає основу спартанському «красномовству».

Політичний лад грецьких міст-держав і притаманний їм характер соціального життя визначили контекст розвитку декламаційних практик публічного перформансу взагалі та обумовили вектор розвитку декламаційного красномовства двох провідних полісів Балканської Греції (Спарта та Афіни) зокрема. Будь-яке суспільне заняття стає в Спарті ритуальним, за ритуальною діяльністю закріплюється право досягнення колективної гармонізації і регулювання соціальної «балакучості», а красномовство «дозволялося» у випадку його відповідності вимогам давніх законів перформансу, що соціально регулюється.

Будучи антиподом Спарти, Афіни з їхньою розвинутою демократією, з соціальними тенденціями, що «заохочуються», та мали місце в розвитку міста, стають центром світу для тих людей, що говорить грецькою. Красномовство для вільних Афін є практичною необхідністю, що виявляється в прагненні народу досягти ясності. Намагаючись нівелювати вплив Спарти, Афіни розробляють свою ідеологічну доктрину, де немаловажну роль відводять соціальній мові у формі художньої прози, за допомогою якої афінська «пропаганда» стає більш діючою ідеологічною зброєю в політиці, що проводиться. Поворот у бік розробки «своєї» соціальної мови відбивається у ораторському мистецтві: кожен «революційний» перформанс здійснюється в прозі, що служить парадигмою побудови грецької мови і стає загальною мовою для гомофонного античного світу. Художня прозаїчна мова виступає критерієм освіченості, а грецька мова (антична) наочно доводить свою придатність для усіх випадків публічного життя.

За всю історію розвитку філософської думки, Античність вважається самим «популярним» періодом для дослідження. З боку вчених приділяється величезна увага вирішуванню різнопланових, не тільки культурологічних, але й філософських, соціальних, психологічних, філологічних і багатьох інших проблем, що виникають у процесі вивчення взаємодії різних культур античних соціумів. При цьому створюється враження, що не залишилося вже жодного вирішеного питання. На практиці, усе інакше: вирішення одних питань провокує появу інших, як правило більш значимих і важливих. Оскільки перерахування імен усіх учених, що цікавляться Античністю, може зайняти обсяг не тільки однієї наукової праці, але й томів цілих видань, ми вкажемо авторів останніх публікацій за темою, що цікавить нас: С. Казаров, В. Мозеров, В. Лунін, Дж. Белсдон, Е. Бадіан, Е. Штаерман, Е. Грюен, Б. Кононенко, І. Свеніцька, Е. Кантарелла та багато інших.

У сучасній науці, як і в античній традиції, не існує єдиної думки щодо сутності спартанського ладу і пов'язаної з ним публічної культури. Цим обумовлюється **мета даної статті** – на основі, насамперед, античних творів продемонструвати традиціоналізм спартанської публічної культури, довести, що він наочно відобразився на ораторській практиці поліса Спарта.

Треба відзначити, що вже в Античності склався своєрідний міф про політику самоізоляції, що свідомо проводилася Лакедемоном, політику таємності і закритості, унаслідок чого Спарта являла собою ізольований від зовнішнього світу табір із суворим режимом, що жив за «законами Лікурга» для створення «громад рівних». Як відзначає М.Е. Курилов, Спарта була «перетворена цілеспрямованими зусиллями декількох поколінь безіменних реформаторів у своєрідний реліктовий заповідник, сховану від іншого світу свого роду заборонну зону, у якій був поставлений експеримент по консервації найдавніших традицій» [1, с. 4].

Передлікургова епоха визначила культурну гегемонію Спарти серед інших полісів, військову гегемонію дорійців серед інших грецьких племен, що згодом дало можливість на довгий час, навіть у період самоізоляції, зберігати вікові традиції і підтримувати своє лідерство. У VII – VI сторіччях життя спартанців було іншим, ніж у наступний час. Архаїчна Спарта не вела свідомої політики ізоляції, вона брала активну участь у культурному житті Греції, у духовному й економічному підйомі. Розвивалося усе: торгівля лаконськими речами (вази, статуетки, прикраси), музичне мистецтво, а в олімпійських іграх більше половини всіх перемог були за нею.

Архаїчна Спарта ще не була тим оплотом консерватизму, яким вона стала згодом, і не цуралася художніх нововведень. Спартанці запрошували до себе майстрів з інших грецьких областей для керівництва хором, у ранній період у Спарті справлялися свята, де неодмінною частиною був музичний агон. На ці змагання стікалися кращі чужоземні поети і музиканти із всієї Греції. «Виходить, залізної завіси, що відділяла Спарту від зовнішнього світу в V ст., тоді в VII – VI ст. до н.е. ще не існувало», – вважає Ю.В. Андрєєв [2, с. 35].

Розмірність у соціальному житті спартанського суспільства вимагала розмірності і політичної. Ранній Спарті було далеко до цивільного миру. У той час спартанське суспільство не мало під собою міцного ґрунту, а політичні «переваги» виявлялися в полярних формах правління: то посилювалася влада пануючих, що переходила в деспотизм, то влада народу – у формі демократії (Плутарх). На внутрішні хвилювання, що відбувалися в період утворення спартанської держави, вказує Геродот. Фулідід відзначає: «Лакедемон після його заселення дорійцями, і понині там живучими, більше всіх міст, наскільки нам відомо, страждав від міжусобних звад» [3, с. 18]. Внутрішні завади, соціальна боротьба в Лаконії (Лаконіке) стають однією з тем промов Ісократ. На факт безладу перед появою Лікурга вказує і Плутарх. Тільки реформи додали суспільству порядок і міцність. З приходом Лікурга з його особистими поглядами на чітко регламентований спартанський стиль життя, укорінюється своє розуміння культури. Національне народності (дорійці) переноситься на збірний образ усіх жителів Спарти й ідентифікується з їхнім способом життя – спартанці.

Характеризуючи життя спартанців, С.П. Шестаков пише: «Строгі порядки громадського життя в Спарті, де суворість військової дисципліни ставала умовою і мирним побутом, добре охарактеризовані цими словами “примусові правила”. Особисті похилості, смаки були пригнічені в Спарті поруч невблаганних розпоряджень. Воля індивідуального розвитку була стиснута вузькими рамками. Виховання хлопчика, життя і заняття дорослого, усе підлягало визначеній регламентації, нерухомі статуї якої дихають старовиною і мають явний характер культурних переживань» [4, с. 27-28].

Ізоляція Спарти була визначена цілим колом різнопланових факторів, що мали відношення до всієї діяльності спартанців. По-перше, скоріше політичні наміри, чим економічні, визначили закритість Спарти до зовнішнього світу. У Спарті на рубежі VII – VI століть уже почала діяти система заборон, спрямованих на викорінювання соціальної першості і на боротьбу з розкішшю, головним проявом якої вважалося вживання в побуті речей чужоземного походження або виготовлених місцевими майстрами з чужоземної сировини.

По-друге, спробою відрізати Спарту від зовнішнього світу можна вважати «добровільне» відмовлення дорійців від існуючої системи письма. Писемність у греків уперше з'явилася вже в Мікенську епоху, тобто у другій половині II тисячоріччя до н.е. Отже, уже тоді виникла можливість нагромадження інформації, що дає початок існуванню офіційної пам'яті. Правда, з крахом мікенської цивілізації традиція письмової культури перервалася. Записи велися винятково для господарських цілей. Підкреслюючи роль Афін як «путівників усієї Греції», Ісократ дорікає спартанцям у нецтві: «Лакедемоняни так відстали від загального виховання й освіченості, що навіть грамоті не учаться» [5]. Даний довід міг би мати всі підстави стати повноправним докором, якщо забути про традиції усної творчості, про широкі розміри усного поширення будь-яких словесних творів. У даних умовах грамотність, на наш погляд, не може вважатися єдиним показником народної освіти.

По-третє, блискуче збалансоване законодавство в чималому ступені визначило подальшу зовнішню і внутрішню політику Спарти. Людина, що реформувала його (Лікурґ або хтось ще), була геніальним творцем законів. Недарма спартанське суспільство залучало на себе увагу усіх великих філософів Греції, що міркували про ідеальний державний устрій. «Спарта була для них зразком традиціоналізму і стабільності, – відзначає О.В. Волков. – У афінян емоції захльостували учасників народних зборів, а тому вони могли зробити необачний вибір. Спартанцям не треба було “блукати в потемках”, перебираючи різні варіанти вердикту. Їхні збори були добре режисовані. На спартанській апелі панував, за словами супротивників Спарти, цвинтарний спокій» [6, с. 127].

Законодавство в чималому ступені обумовило вектор розвитку спартанського «красномовства». Найдавніше законодавство в Спарті складалося з ряду так званих ретр¹, прийнятих або підтверджених у Дельфах і введених у побут Лікурґом. Записувати свої закони він не став, вважаючи, що писані закони з окремих приватних приводів не потрібні, тому «Рήτρα» була законодавчим актом, «усним – промовленим» або «обговореним». Але для підтримки законодавчого порядку спартанці повинні були використовувати матеріал, який би фіксував їх для майбутніх поколінь. Тому усна декламаційна традиція виявилася до речі. Вона була, по суті, охоронцем законів і підвалин. Вона була спрямована на підтримку релігії, законів і оспівування героїв тільки для того, щоб пробудити в громадянах почуття любові до них, замилювання ними і змагання у відповідності їм.

Економічні умови, а саме введення залізних грошей, уплинули, як не дивно, на збереження спартанських традицій красномовства. Спарта не була піддана культурному впливові ззовні, оскільки «у Спарту не являлися ні оратори, ні власники гетер, ні майстри золотих або срібних справ – там не було грошей», – констатує Плутарх [7, с. 54]. Лікурґ «зовсім інакше поступив з “монетою слів” – він хотів, щоб небагато простих слів укладали в собі багато глибокого змісту». Тому «спартанська мова, незважаючи на свою стислість, прекрасно досягає своєї мети, якщо вона робить глибоке враження на слухачів», – відзначає Плутарх [7, с. 61]. Племінник Лікурґа, Харилій, точно визначає принцип спартанського «красномовства»: «Хто мало говорить, тому не потрібно багато законів» [7, с. 62].

Ідеали спартанця вкладені й у вуста царя Архідама, представника старолаконської партії в Спарті, що говорить про підпорядкування законів і відношенні до мистецтва промови. Архідам у своїх промовах відзначає, що «не таким розвитком постачає нас наше виховання, щоб зневажливо відноситися до законів, і не уселяє воно нам такої зарозумілості, щоб не слухатися їх» [4, с. 37]. Він озброюється проти «непотрібного мистецтва» – красномовства – і хвалить співвітчизників за їхню прихильність справі, а не промовам, дорікаючи афінянам у балаканині.

Усяке суспільне заняття стає в Спарті ритуальним. Ритуали допомагають об'єднати наміри, направити дії, гармонізувати дух і домогтися загальної рівноваги як фізичних,

¹ У буквальному перекладі «вислів» – від дієслова «говорити».

так і духовних сил. Як і в давньому Китаї, внесення зміни в ритуал, тобто і в традиційні підвалини, означало злочин і жорстоко каралося. Одним з таких «ритуалів» виступав у Спарті музичний перфоманс, де регулююча музична діяльність була спрямована на регламентацію соціальної «балакучості». Красномовство дозволялося лише тоді, коли воно вписувалося в рамки соціального перфоманса, регульованого з боку правлячої еліти. Так, наприклад, державні чиновники (ефори) стежили за тим, щоб кількість струн інструментів зберігалася незмінною. Античний автор Боецій повідомляє, що в Спарті існував декрет спартанських ефорів, спрямований проти музичних «нововведень» Тимофія Мілетського, що зневажив древньою музою, додав струн до кіфари, увів багатозвучність, тим самим змінив структуру мелосу.

Як показує Боецій, боротьба з «багатострунністю» була, власне кажучи, боротьбою за збереження ладотональних форм, за норми музичного словесного виконання, а отже, за музичну ритуальність [8, с. 209]. За ритуальною діяльністю закріплювалося право досягнення колективної гармонізації, а в дійсності вона була способом застосування закону про «тонкі відповідності, що пов'язують різні психологічні рівні людини» [9, с. 100]. Таким чином, «балаканина» була відділена від художнього красномовства, підтримуваного давніми законами.

Будучи «добровільно» в ізоляції, Спарта, проте, зберігає музичні традиції і є деякою мірою новатором з багатьох музичних питань. Відомий факт, що Терпандр заснував у Спарті першу музичну школу, удосконалив ліру сьома струнами замість чотирьох. Критерянін Фалет уперше став організовувати хори під час Гімнопедій і сам складав пісні. За легендою, саме Терпандр і Фалет допомагали Лікургу своєю музикою «заспокоювати» розуми схвильованих звадами городян. Про музикальність спартанців говорили багато авторів V – I століть і більш пізнього часу. В епіграмі Іона Самоського, що висічена на п'єдесталі статуї Лісандра в Дельфах, Спарта названа «містом прекрасних хорів». У Спарті були утворені перші жіночі хори, про що свідчить наявність у спартіат такого виду літературно-музичного жанру, як паренії на честь Діоскурів (ін. Артеміда).

На закінчення відзначимо, що після Лікурга правило 14 царів, і тільки з царюванням Агіда «проникнули в Спарту в перший раз гроші, разом же з грошима повернулися в державу користолюбство, спрага багатства» [7, с. 69]. Змінюється уклад життя, мораль спартанського суспільства, а разом з нею спостерігається відхід від культурних традицій красномовства.

Висновки

Політичний лад Спарты визначив характер соціального життя, що безпосередньо знайшло своє відображення у розвитку декламаційних практик. Декламаційний дискурс було представлено у виді ритуалу, що регулює соціальну «балакучість» античних людей, навпроти, красномовство вітається тоді, коли воно відповідає правилам і законам давнього перфоманса. Традиціоналізм спартанської публічної культури сприяв, таким чином, збереженню етнічного компонента античної культури.

Подальшим пріоритетним напрямком дослідження запропонованої теми можна вважати компаративний аналіз двох систем красномовства, двох головних полісів античної Греції – Спарты та Афін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Курилов М.Э. Социально-политическое устройство, внешняя политика и дипломатия классической Спарты : [монография] / Курилов М.Э. – Саратов : Науч. кн., 2005. – 96 с.
2. Андреев Ю.В. Архаическая Спарта. Искусство и политика /Андреев Ю.В. – СПб. : Нестор-История, 2008. – 342 с.

3. Фукидид. История / Фукидид ; [пер. Г.А. Стратановского]. – М. : Ладомир; ООО фирма «Издательство АСТ», 1999. – 736 с.
4. Шестаков С.П. Красноречие у древних греков в его влиянии на их историческую литературу: речь, произнес. 5 нояб. 1901 г. в торжеств. годич. собр. Имп. Каз. ун-та экстраорд. проф. С.П. Шестаковым / Шестаков С.П. – Казань : Типо-лит. Имп. ун-та, 1901. – 87 с.
5. Isocrates. Isocrates : in 3 v. : [E-sourse] / Isocrates; [with an English translation, by George Norlin, Ph.D., LL.D.]. – Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd., 1980. – Access: <www.perseus.tufts.edu>.
6. Волков А.В. Спарта. Со щитом и на щите / Волков А.В. – М. : Вече, 2005. – 352 с.
7. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Полное издание в одном томе / Плутарх. – М. : Изд-во АЛЬФА-КНИГА, 2008. – 1263 с.
8. Герцман Е.В. Античное музыкальное мышление / Герцман Е.В. – Л. : Музыка, 1986. – 224 с.
9. Бенуас Л. Знаки, символы и мифы / Л. Бенуас ; [пер. с фр. А. Калантарова]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 160 с.

И.А. Пантелева

Спартанский традиционализм публичной культуры (историко-философский анализ)

В статье подан историко-философский анализ культуры публичного «слова» одного из ведущих полисов Древней Греции – Спарты. Доказано, что любая публичная социальная деятельность жителя Спарты регламентировалась традиционализмом древних законов. Наглядно показано, что политический порядок, который определяет характер социальной жизни спартанца, задает основу спартанскому «красноречию».

I.A. Pantelyeyeva

Spartan Traditionalism of Public Culture (Historic and Philosophical Analysis)

In the article, the historic and philosophical analysis of culture of public «word» of one of the leading polis of Ancient Greece – Sparta is given. It is proved that any public social activity of the inhabitant of Sparta was regulated by a traditionalism of ancient laws. It is visually shown that the political system defines character of social life of the Spartan making the base to Spartan «eloquence».

Стаття надійшла до редакції 05.07.2012.